

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет –
Одсек за социологију, Нови Сад

DOI 10.5937/kultura1651244P

УДК 725.7:316.728(450)

316.334.56(450)

прегледни рад

ЗАШТО КАФЕ НИКАД НЕЋЕ ПОСТАТИ CAFFÈ

Сажетак: У раду је учињен покушај да се одговори на питања у којој мери, на који начин и под којим условима је могуће поређење једног специфичног урбаног феномена попут кафеа у различитим срединама. Основу за такво поређење налазимо у историјском и културном контексту, пре свега, али и читавом низу посебности које извиру из начина живота и урбане свакодневице. Емпиријски увид у друштвену стварност и елементи за поређење уобличени су у форму минускула о урбаној свакодневици у Риму, постојбини савремених европских кафеа.

Кључне речи: кафе, град, урбана свакодневица, слободно време, култура

Вероватно би био потребан изванредан напор да се социолошки пуристи убеди како већина савремених друштвених феномена има урбану етиологију. Међутим, то не би требало да чуди никог ко је спреман да прихвати чињеницу како свакодневно, све већи број популације на свим меридијанима, постаје власником градских адреса. Одмах на почетку треба рећи: ако још увек има места дилемама о томе кад и како настају прве кафане, за кафе се може тврдити како извесно представља несумњив градски феномен.

Ако *caffè* представља италијанску реч за кафу а истовремено означава и феномен једне посебне врсте градске институције, начин припремања кафе и посебан начин испијања кафе, тада нема разлога да причу о кафеу смештамо другде до у Италију. Готово сваки испис који се односи на градске институције пати од својеврсног пасеизма и покушаја да се за одређену појаву пронађе одговарајуће историјско узглавље. Покушаји трагања за „правим” историјским утемељењем

одређене појаве често могу да изгледају као трке које су саме себи сврха. Они којима је до тога, не би ли пронашли баш најстарији кафе, могу да се упуте у културну историју кафеа¹ и видеће да се извесна историјска предност даје такозваним *Coffe-House*, у Енглеској (у Лондону је 1652. године отворен први кафе), али то није пут који води директно до нашег интересовања, поготово ни онај који води до познатих *caffeeshop* локала. Пре свега смо окренути оној Европи јужно од Алпа, одакле се слава кафеа ширила по њеном континенталном простору. Што нас у сваком случају води до Италије. Мало касније видећемо да нас и други разлози воде у том правцу. Премда ће у европском кафе бревијару на првом месту бити Венеција (која је, између осталих, имала своју посебну културу испијања кафе и кафетерију отворену половином 17. века), најпознатији кафе јужно од Алпа који ће, како би то М. Вебер рекао за темељне градске институције у историјском контексту, ширити своју славу и северно од Алпа, је римски *Caffè Greco*, отворен 1760. године а који непрекидно ради све до данас. Рецимо да је то прототип кафеа као урбане институције, господственог шарма и посебне архитектонике. Међутим, он је познат и по томе што су му обавезни гости били многа славна имена која су посећивала Рим (попут Стендала, Гетеа, Бајрона, Листа, Ибзена, Андерсена), али је најпознатији по томе што је био градитељ култа и једног, дуготрајног седећег облика културе испијања кафе. Многи кафеи који су касније великим словима исписивали кафе-мапе великих европских градова, били су инспирисани овим римским кафеом. Чак, то ће бити и узор за оно што ће понеки кафе хроничари видети као модел средњоевропског кафеа.² На овим нашим просторима таквог типа господственог кафеа једноставно нема, те се прављење паралеле чини некако непримереним. Коначно, велико овдашње кашњење за културним обрасцима градоживљења који су били познати у европским градовима, материјалним једнако као и духовним, могло би да се сматра изузетно важним за сваку врсту социолошке, али и друге друштвене аналитике. Можда и због тога овом приликом кафе не посматрамо као делове обележја елитне урбане културе (што они, ма како се на

1 Markman, L. (2004) *The Coffee-House: A Cultural History*, London: Orion House.

2 Потребно је обратити пажњу да се овде прави суштинска разлика између етимологије кафане и кафеа. „Ко данас покушава да утврди есенцијалну разлику између кафеа и кафана, бојим се да неће схватити њихову суштину... Нису кафеи первертиране кафане и нису кафићи бесполне творевине дојучерашњег маскулизованог кафанског доба. Није то ни глобализирана појава...”; Пушић, Љ. (2012) О једном посебном читању друштвене стварности, у: *Кафанологија*, Ђорђевић, Д. Б. (приредио), Београд: Службени гласник, стр. 594.

први поглед чинило мало вероватним, заиста и представљају), већ као о делу оновремене урбане свакодневице. Тада се и обрасци посматрања урбаног кафе амбијента мењају, али смо тако ближе могућности да одгонетнемо због чега (наш) кафе никад не може постати *caffè*; чак ни у односу на његова основна значења као социјалних простора. Нека, за сада, за то буде довољан један детаљ: чак и у другоразредним туристичким бедекерима се назначава како је испијање кафе (посебно еспреса) стојећки, за шанком, својеврсна посебност у Италији, о чему смо једном приликом писали, поредећи кафе у Будимпешти и Риму.³ Поједностављено објашњење како је то искључиво због ниже цене, само је донекле прихватљиво; као када бисмо закључили да људи који седе и пију кафу, седе због тога што су уморни.

Могло би се рећи да је кафе на наше просторе допутовао возом Београд-Трст, преко Зиданог Моста и Сежане. Памтим да смо као средњошколци, касних шездесетих година минулог века, сањали да угледамо мало запада. Све оно што се о западу могло сазнати тада је стизало до нас у фрагментима или у облицима које нисмо били у стању да разумемо. Јер, недостајало нам је искуство. Једина врата која су на неки начин стајала широм отворена, била су она која су на запад водила преко Трста. Одлазак у тај лепо трговачки град (тада још нисмо знали да је леп а многи бивајући у њему и по више десетина пута, нису схватили колико је заиста леп), сам по себи представљао је сензацију и предлошку за маштовите приче пренете онима који ту могућност нису имали. Он је за људе са ових простора пре свега био велики шарени излог запада и место где су се куповале трице које су по повратку представљале доказе о томе докле смо успели да добацимо. Између осталог, навелико се доносила и кафа јер „ова наша” била је тек бледа копија оне „праве” кафе; лепо, готово луксузно упаковане и мирисне. Пропуштали смо, међутим, прилику да поседимо у неком од и тада лепих тршћанских кафеа. Све чувајући сваку лиру за куповину нечега што смо касније схватили да нам није ни требало. Они малобројни пак, који су се осмелили да седну за сто кафеа у Трсту, данима су пре тога вежбали како да наруче кафу и минералну воду на италијанском. И као у школи, кад вас професор позове да издекламујете набубану лекцију, када се појави келнер схватимо да смо заборавили оно што смо мислили да смо научили и одлучујемо се за искварен српски који личи на италијански, верујући да тиме препокривамо сопствено незнање. У цену кафе обавезно је био урачунат и презир

3 Pušić, Lj. (2007) *Pisanje grada: urbana svakodnevnica*, Novi Sad: Prometej, str. 217-222.

келнера због таквог односа према кафеу. Но, можда је у праву писац Драган Великић када се пита није ли за нас Трст можда „пре свега прилошка ознака за време”.⁴ Ко је тада чуо за кафе *San Marco* у *Via Cesare Battisti*, истинску икону тршћанске кафе географије, значајну не само по томе што датира из 1914. године, већ и по томе што су се у њему окупљали многи светски познати интелектуалци. Када је 1997. године, један од таквих, а домаћи, К. Магрис, писао о овом чувеном кафеу, ми више у Трст нисмо залазили. „Сан Марко је прави кафе, периферија историје сачињене од конзервативне оданости и либералног плурализма његових посетилаца. У псеудокафеима се скупља једно једино племе, није важно да ли је реч о поштеним госпођама, младима који обећавају, алтернативним групама или добро обавештеним интелектуалцима... Кафе је платоновска академија, говорио је почетком века Херман Бар – а говорио је и да се добро осећа у Трсту, јер у овом граду има утисак да се не налази ни на једном месту”.⁵ За оне који су, попут мене, почели да воле кафеу као какву нарочитост о којој код куће нико није имао појма, ово место се чинило рајским. У њега се споља погледало, али као да му се, као неком коме нисмо дорасли или према девојци неизмерне лепоте, није смело обраћати. Није било ни помисли да се унутра уђе. За највећи део ујурбаних купохоличара из бивше нам земље, кафе географија Трста била је исписана нуждом. Мало пара, мало времена, мало знања језика и културе домаћина а много нужде. Све те ствари могле су да се задовоље у трговачком гету у свега пар улица. Имагинарну границу представљала је готово свечана *Via Giosyè Carducci*, свечана бар колико и Кардучијево место као првог Италијана који је добио Нобелову награду за књижевност. О чему тада, такође ништа нисмо знали. Даље од те улице био је град Тршћана у који остали углавном нису залазили, а ни староседеоци се без преке потребе нису спуштали у доњи град, бар док траје трговачка појама јужњака. Оне који далазе са југа овај део града плашио је својом архитектонском свечаношћу, мирноћом и недуганском атмосфером. У ареалу унутар кога су се кретали, налазили су се кафеи у којима се најчешће, уз гађење особља, користио само тоалет, али није се седело нити испијала кафа. За то су, евентуално, могли да послуже хотел *Central* близу трга *Ponte poco* или *Caffè Stella Polare* у *Via Dante Alighieri*, односно *Byffet di Mario* на источној граници пазарног Трста, те *Byffet di Pepi* у *Cassa di Rasparmio*, на западној страни. Није свако

4 Velikić, D. (2010) *O piscima i gradovima*, Novi Sad: Akademska knjiga, str. 148.

5 Magris, K. (2009) *Mikrokosmosi*, Beograd: Arhipelag, str. 12-15.

ко се први пут сретао са кафеима имао довољно простора у свом менталном пртљагу да би у њега сместио и ову врсту искуства. Када говоримо о примарном урбаном искуству као једном од предуслова за разумевања значења града, тада на уму имамо и искуство које је долазило из неких других средина а не само оно које је везано за одређен или посебно за *мој* град. Када се сећање на прве кафе у Трсту могло понети кући као део доброг урбаног сентимента, код нас они још нису постојали. Крајем шездесетих година прошлог века у нашим градовима је кафана представљала једини јавни простор у коме је могло да се проведе време уз испијање кафе и то само једне врсте, познате као *турска*. Појава еспреса (или, како се код нас најчешће говорило а и данас може да се чује – експрес кафе) сачекаће почетак седамдесетих, али и тада само понегде а што је коинцидирало са појавом првих кафеа.⁶ Оно што је, међутим, било значајно и што је одмах успело да разликује кафане од кафеа (и пре него што су они постали кафићи) јесте разлика у старосној доби гостију. Први кафеи код нас, ма како они у почетку изгледали (а изгледали су као голишаве кафане) били су запоседнути младим људима који до тад практично нису имали своје оригинално прибежиште у градовима. И тај сам старт обележен старосним раздвајањем корисника до данас остаће оно што оштро разликује кафеу какве смо у почетку виђали у градовима широм запада, али првенствено у Европи, и потоњих. Тамо кафеи, сем оних који су се потрудили да својим садржајем, амбијентом, дизајном, музиком, доминантним и препоручљивим стилем понашања и делимично понудом, повуку неку границу у страсној доби корисника, представљају урбану институцију која не препознаје старост својих поклоника. На неки начин то је истовремено класична музика и евергрин урбаног амбијента. Код нас кафићи веома споро одрастају, барем што се тиче доминантних старосних групација клијентеле или се труде да својим амбијентом изаберу специфичне групе млађе популације. За историјске лекције из тршћанског *Сан Марка* о томе како се стиче клијентела, овде нема заинтересованих. Волим кафеу у којима може да се на миру прочита штампа (што, истина, представља пре део мобилијара неких кафана) а таквих је код нас релативно мало. Јер, ако има штампе, то значи да је неко спреман и да проведе добар део времена у кафићу а да мало тога наручи, што ће рећи да није баш исплатив па ни пожељан гост.

6 Колико минулог лета покушао сам, као нешто најочекиваније, да у две кафане у малом градићу, свега педесетак километара северно од Новог Сада, попијем еспресо. У првом су ми са осећањем које је најближе гађењу напоменули да тако нешто код њих не постоји а у другом су ми се извињавали да, ето, још увек немају ту „машину“.

Од самих својих почетака средином 17. века кафетерије у Британији су биле познате као својеврсне читаонице новина и памфлета, односно места где су се ројиле субверзивне идеје. Због тога је у последње две деценије тог века било безброј мање или више неуспешних покушаја власти да затворе кафетерије. Код нас су улогу цензора данас преузели власници кафића који не воле бесплатне новине у својим локалима. Реч која не постоји у речнику, али би с правом тамо могла да се нађе је *кафеизам*, односно потреба да се време уз кафу проведе не у кафани већ и кафеу. Кафеизам значи не само позив другом да се испије заједничка кафа, већ представља и својеврсну „блејачку” културу. Она је свакако повезана (и) са генерацијским празнинама у коришћењу слободног времена. Време за упражњавање доколице младих људи код нас и време доколице младих људи у срединама у којима је „време новац”, сасвим је различито. Наиме, код нас је то време неомеђено и простире се на свако доба дана. Док код нас кафе најчешће служи као чекаоница младих људи за бољим сутра, које тешко да ће баш туда и тада проћи, *caffè* је урбана институција која гради вредности племените урбане културе.

Затим музика. Наши кафићи у највећем броју случајева представљају разгласне станице које се обраћају одређеној циљној групи и врло недвосмислено растерују клијентелу којој није до гласне и прегласне музике, ма ког жанра. Дакле, ти наши кафићи маме, или растерују публику, већ у зависности од јачине разгласа и врсте репертоара. И у томе је још једна велика разлика између *caffèa* и кафеа односно кафића. У пристојним кафеима музика је само надоградња амбијента и практично део добре услуге. Са музиком је као са целокупним урбаним амбијентом; ако је пренаглашен, тада захтева изврстан напор да се протумачи, одбије или прихвати. Како су урбани простори уствари вишеструко и сложено структурисани социјални простори, захтеви који се пред њих постављају знатно су другачији од захтева који се постављају пред функционално другачије обликоване просторе кафеа. Урбани простор не мора да буде комерцијалан, али мора да буде функционалан. Пред кафеом стоје оба таква захтева јер иначе он не постоји, гаси се. Колико ли је само урбаних простора или пак социјалних агрегата попут улица и тргова који нису градопожељни; стоје празни, невољени и отуд ружни, те представљају само пролазишта или неуспешне урбанистичке артикулације и опет их нико не затвара а и како би. Разуме се, њихова (по)јавност сасвим је другачија по својој природи од простора кафеа. Уосталом, то већ спада у лепе и озбиљне игре разумевања семантичких одређења урбаности, што остављамо за неку другу прилику.

Дакле, овде не говоримо о специјализовним кафеима који негују одређену врсту музике и који у одређеном времену, углавном касније увече, имају обичај да пласирају одређену врсту музике као део одређеног сопственог обележја. Тада, то постају кафеи за одабране или клубови.

Минускуле о различитостима⁷

Како одабрати свој кафе?

Готово да нема градског човека који бар једном у животу није био у дилеми: у који кафе свратити, ако се баш није намерио на онај прави. А тај прави понекад није на путу или је напросто потребна брза и привремена одлука. И то јесте проблем, ма колико се неком са стране чинило како је реч о нечему поитпуно маргиналном, готово безвредном за озбиљна размишљања. Тако би могао да помисли само неко за кога је град мука, али он овом приликом није у нашем видокругу. Дакле, сад су ту могућа бар два решења, већ у зависности да ли је реч о граду у коме се оставља највећи део живота или пак о граду у коме се гостује. А те две ствари итекако се разликују. У овом тренутку интересује нас други случај. Књижевност и новији исписи геопоетике препуни су примера о значењима градских кафеа, посматраних са ове или оне стране. Најчешће је реч о неким местима са којима, видеће се, главни јунак има некакву емотивну везу. Да, да, и са кафеима се може имати таква веза, и те како! Но, свако од оних који походе друге градове, без обзира да ли им је то пасија (срећници, рекао бих), или су разлози некакве друге природе, био је бар једном у ситуацији да осети пад кофеинске енергије или напросто потребе да на тренутак сврати у неки кафе. И није битно да ли је том приликом сам или у друштву. Градске улице понекад раде управо супротно оном што од њих очекујете. Кад немају садржаја, терају вас да их што пре напустите и дођете до неког свог циља или пак до оних улица које нуде праву градску причу. А та прича је само она која шетачу у том тренутку одговара. Како би рекла Џ. Џејкобс, празне улице не требају ником. А ако је у тој причи садржан и кафе, како наћи онај који ће у том тренутку бити ваш избор а не нужда? Ваш потенцијални кафе нечим мора да мами. Велике стаклене површине окренуте ка улици нуде добру претпоставку за одабир. Како само угодно

⁷ Део који следи представља избор од свега неколико минускула о кафеима у Риму, као део још необјављеног рукописа о урбаним римовањима. За овај текст може бити значајна и чињеница да сам током својих многобројних, згуснутих, мање или више дугих и не туристичких боравака у Риму, са јасним намерама и истинском страху исписивао сопствену кафе геопоетику.

може да буде лењо гледање кроз прозор кафеа на улицу којом пролазе људи, али не смета и ако они пролазе а ми унутра читамо новине или разговарамо. Сетићемо се како се у многим филмовима баш у таквој ситуацији догађају кључне сцене: неко је неког нашао, можда баш оног кога је желео (макар то била и чежња), неко се ту нашао а није желео, неко се открио, неко се сакрио. Ко не верује, нека само посматра градске кафеје који гледају на улицу и видеће да су столови поред окна увек заузети. Наравно, у пристојне кафеје не убрајам оне које уместо стаклених преграда од улице деле какви најлонски застори. Та мода која се код нас примила, истина, понекад се може срести и у развијенијим срединама, али је то прича која се тиче немарних туриста, оних домаћих у тренеркама или неког света коме је свеједно. Добро, то је њихов избор, као и сваки други за који би неко са мало више естетског погледа на градску сцену рекао да припадају кичу. Избор може да буде одређен мирисом који избија или не избија из кафеа. Код нас су избијајуће ароме везане за дувански дим или пивска испарења а у пристојном свету то може бити мирис пецива, кафе, чоколаде или ваниле. Једнако као и што дућан који рачуна са добрим прометом увек мора да буде лако приступачан, не у некаквим буџацима, то се очекује и од кафеа. Јасно је да не могу сви да буду на главним улицама, чак ни они који рачунају са туристичком клијентелом. (О туристима и кафеима посебно; то је читав урбани перформанс и тражи посебан испис.) Спратна локација готово да се искључује, сем уколико је реч о кафеима са *баш* несумњивим реномеом. И кафеи у пасажима могу да имају својих предности, али они се налазе већ у урбаном капиларном систему који је потребно познавати. Завиривање у кафе пре доношења одлуке да се уђе за озбиљно и седне, макар била реч о три минута, колико је потребно да се струси један типичан италијански еспресо, може бити пресудно. Ентеријер је ту важан, али није пресудан. Атмосфера је оно што се означава као име и презиме сваког социјалног простора, па свакако и кафеа. Провиримо, намрштимо се и кажемо како то није то. Нећемо ту да проведемо своја три минута а немоли нешто више времена. У првом тренутку, када нам градска кафе-географија још није позната, не размишљамо о томе да ли је у близини, на нашем путу или тек лагодној шетњи, неки други кафе. Одлука да не поклонимо недопадљивом кафеу своје време, и да се крене даље, може да се донесе и кад нам је потребна окрепа и хлад по неком тропском дану на асфалту или склониште од зиме и ветра. Јер, ко воли град, мора понекад да плати цену добре атмосфере. Кафе је као партнер: озбиљан свет не прихвата

партнера због тога што нема бољег на видику, већ у њему тражи знатно више.

Свакако је већ примећено: све кафе које нас занимају су каснопреподневне или ранопоподневне. То свакако није у вези са кафеима или са кафом, већ са ритмом у коме се *римујемо*. Па добро, није без значаја ни то што се пристојни кафеи не отварају зором раном, али не остају отворени ни до касно у ноћ. Из свега тога могло би се закључити да је кафе дневна појава, што је близу тога да буде тачно. Нека кафа на брзину, мада не и обавезно, али свакако раније ујутро, може се попити и код куће, из кафетијере или машине за кафу. Може и на путу за посао, као кратка и брза, у познатом или непознатом успутном кафеу. А може и на послу, након што се удахну први радни минути и атмосфера. Међутим, обдана, лагано, не случајно, готово свечано и не било где – то је сасвим друга прича. Но, не будимо неправедни: свако има право на сопствено *римовање* и то га чини још нарочитијим.

Ароме и речи

О мирисима у граду и градским мирисима, што свакако није једно исто, писали смо на другим местима. Оно што извесно знамо је да без способности да се уоче ове нијансе, нема ни могућности да се градска атмосфера разуме. Колико ли сам се само пута сретао са текстовима о градовима из којих ми је до ноздрва допирао неки посебан мирис који је онај што пише, речима успевао да створи. Бар исто толико је било оних других, јалових покушаја, где од градске ароме није остајао ни траг. Смео бих да се кладим да је могуће направити карту мириса сваког града, с обзиром да поједини делови града имају своју арому (понекад, истина, не баш ону благоугодну) по којој се, као по архитектури или људима који се на њиховим отвореним просторима налазе, распознају. Иако се баш не могу похвалити неким посебно осетљивим рецепторима за мирисе, кад год отворим врата неког кафеа или станем сред оних већ отворених, поприлично јасно слутим шта ћу унутра затећи и ретко кад се преварим. Кафеи (кафићи) овде код нас имају једну основну арому која ме најчешће одвраћа од наума да попијем кафу: арома дуванског дима лоших цигарета. Данас ме (и) то враћа у стварност какву смо на овим просторима проживљавали с почетка деведесетих година минулог века када, под санкцијама и сколени разним пошастима, научисмо да баш све може да се једе, пије и пуши, јер другог није било. Рекло би се да и данас, на жалост, до нас стижу цигарете најлошијег квалитета, ма како се у први мах чинило да је реч о светским и провереним брендовима. С лошим аромама је као са батинама: ко се

једном навикне, некако му је свеједно. А о трећеразредном квалитету кафа које се у нас нуде, пишемо на другом месту. Ко би рекао да су Италијани, они који су спремни да својом латинском лукавошћу много тога пораде, пристали на кафе без дуванског дима. Ту нема измишљања нових „правила” и лажних кукумавки да ће без пушача кафане пропасти. У Италији, као и у највећем делу Европе није било друге, већ да се дувански дим протера из кафана. Међутим, мене овде не муче здравствени разлози за забрану пушења на јавним местима, којима се, дакако, ништа не да приговорити, већ наша овдашња упорност да изједначимо кафану и дувански дим. Као, то одвајкада иде једно са другим и у нашој истрајности да такао и остане, крије се и део наше култне ароме, нашег, може бити балканског или кад год треба лепше да звучи – средњоевропског културног сентимента, али и тврдоглавости. Па баш и нисмо нашли нечим вредним да се хвалимо!

У римске кафе улазим привезан мирисом кафе; чак и када у летње доба намеркам какву добру терасу испред кафеа макар она била састављена и од два нахерена стола и пар распарених столица. Пре одлуке, попут какве несавршености или неке врсте ритуала, обавезно провирим и у унутрашњост. Шта год се у кафеу дешавало и ко год да је у њему, над свима је мирис кафе. Тако се и десило да је један од мојих најомиљенијих римских кафеа онај који се зове *Sapori e Parole*. Истина, то и није баш само кафе, већ и место за добар залагај, али за мене и многе око мене и то у било које доба дана, то место је само кафе. Па шта је и њему толико добро? Улаз свакако не јер готово да ничим сем натписом на улици *Via Appia Nuova* а на броју 147, одмах после трга *Re di Roma*, не скреће на себе пажњу. Улаз је заправо пролаз кроз ајнфорт капију. Тек доласком у мало приватно двориште, видимо да се у посебној згради налази сам кафе, дочим нас ни ентеријер, чак помало сјајно кичаст, не привлачи. Његова највећа предност је управо једно мало двориште са свега пар столова и дивна тишина. Као да трговачка улица са које се ступа, не постоји. Иначе, дворишта су посебна прича италијанских градова, посебно оних у Лацију или Тоскани. Кафа, заправо капућино и корнето (кроасан) се овде не пију него густирају. Без дима, без журбе, без галаме, без разлога. Заправо, све то је разлог. И, да, и поред одличног сервиса, јефтиније је него било где код нас.

Кафе на ћошку вреди више

Урбана кафе географија поседује нека своја унутрашња правила која често нису лака за одгонетање. На једно наизглед

сасвим обично питање – због чега се на неком месту налазе кафеи а на другом не – многи би вероватно одмах одговорили да то зависи од понуде и потражње, као и код сваке друге врсте услуга. То је, међутим, само донекле тачно јер свако од нас је био сведоком да постоје кафеи у које, чини се, готово нико не улази, као што смо свакако били и у прилици да се, жељни кафе, упитамо због чега у близини нема баш ни једног кафеа. То је, отприлике, као са градским аутобусима. Не неким линијама је гужва, на неким не, ма колико они често или ретко пролазили. Ама баш свака врста делатности у граду може се посматрати и на овај начин. Постоји, међутим, једно правило ког су свесни сви трговци, занатлије и угоститељи, иако, сва је прилика, никад нису били у ситуацији да слушају ни једно предавање из урбане економије. То је правило да су увек најпожељније угаоне локације. Урбана историја је препуна прича о томе како су приликом настанка урбане морфологије, највреднија места за запоседање била управо она на уличним угловима. То није само пракса из неких протоурбаних времена, већ део сасвим рационалног понашања на урбаног сцени. Угаона локација сама за себе представља рекламу, већ и због тога што се види са бар две стране, али и што улични угао обично разговара са остала бар два а често и три и више уличних углова. У сваком периоду градограђења архитекти су као посебно изазовну прилику очекивали да се појави инвеститор који ће градити на раскрсници. Сад, што се то код нас у последњих градопропадајућих бар четврт века претворило у својеврсну изложбу неталентованости и ругања добром укусу те урбанистичког немарења за град као трајно добро, друга је (мада посебно важна и тужна) тема. У градовима који су у неком периоду или само на делу своје територије настајали спонтано, тешко је било утврдити како и на који начин ће будући ћошкови садржински, обликовно и урбано разговарати. Али управо у спонтано настајалим урбаним просторима стварана је таква морфолошка сценографија која је од уличних углова стварала маштовите урбане микропределе. Како је Рим током своје дуге урбане историје настајао на све замисливе и незамисливе спонтане и планске начине, није необично да се налазе и успешни и мање успешни примери сучељавања улица. Нуто среће, ових других је готово занемарљиво мало. Одувек а посебно од периода барока (који се добрано уписао у урбану матрицу града) када је постало јасно колико је и у којој мери град економска територија, ове локације постајале су још вредније.

Због чега овако, наизглед, аналитички испис нечег о чему смо раније писали на другим местима. Због тога што су кафеи који имају угаоне локације увек на неки начин изузетни.

Наравно, постоје и они који ту локацијску предност не умеју да искористе, али такве кафе онда сви обилазе. На углу *Via Poli* и *Via del Bufalo*, и маленом проширењу две *баш* праве римске улице (што би могло да буде и *ларго*), попут мало ширих кањона које уоквирују достојанствене палате, у приземљу лепе четвороспратнице из 19. века, сместио се кафе *Ангелина*, створен за преподневна уживања; посебно у делу који је до подне у хладу, онај из *Виа Буфало*. Могло би се помислити да је кафе на посебном гласу већ и због тога што је близу фонтане ди Треви, али он се због тога не прави важан. Ту улогу преузело је неколико кафеа ниже у улици, све са ливреисаним келнерима и особљем и, разуме се, ценама које су вишеструке у односу на наш кафе. Чини се да овај кафе, управо због своје локацијске предности, али и једног малог трика, није одвећ интересантан за туристе. Наиме, мало изнад његовог натписа стоји и путоказ за најкраћи долазак до чувене фонтане, ту за ћошком, што само убрзава проток туриста који помахнитало грабе мимо њега и који нас остављају да уживамо. У медитеранским градовима, који имају срећу да их лепо време најчешће милује, портали кафеа су у највећем делу дана отворени. На тај начин простори улице и кафеа не учествују у судару јавног и приватног, како то иначе код нас уме да бива, већ пре наговештавају неку врсту пријатног договарања. Када узан тротоар, као овде, дозвољава да столови тек привире из кафеа, изузетан је доживљај седети ни тамо ни овамо; као када са обале, већ по вољи, можете да додирнете море.

Кафа и досада

Моје разумевање улоге кафе у свакодневном животу најчешће је везано за нека лепа осећања. И сама помисао на испијање кафе ствара неку врсту радости на кредит, лепог ишчекивања. Чини ми се да само уз тај предуслов кафа може да прија. Наравно, сложићемо се да се не може очекивати да сви они који запоседају просторе кафеа долазе ту увек и у сваком тренутку испуњени усхићењем због добре кафе; поготово што се лако може испоставити да кафа и није баш од најбољих. Много је страница исписано не би ли се објаснило да заједничко испијање кафе представља неку врсту социјалног догађаја и ту као да ништа више не би могло да се дода. Исто као што је јасно да мноштво пуних кафеа код нас говори о неким сасвим другим мотивима окупљања људи а сама кафа дође некако успут, ако и дође. Мада је јасно да кафа није лек против досаде, није ретко да се управо понекад из осећања досаде човек може намерити на неки кафе. Оном ко посумња да може бити и овако, нека само провири у неки од наших кафеа и сигуран сам да ће га бар

са неколико столова снажно погодити лебдеће осећање досаде које одашиљу посетиоци. Колико год да су моја римовања једним битним делом везана за кафе филозофију, био сам готово сигуран како никад нисам могао да видим људе које је у кафе довела досада. То важи и за оне мале кафе у каквим италијанским провинцијама и малим градићима где сам, такође, радо посећивао кафе. Изузев једном у фином кафеу у *Via Galia* на броју 37.

Релативно тмурног новембарског поподнева (што је, иначе, ретко у Риму) улазећи у *Libreria Pagine e caffè* имао сам утисак као да сам ступио у некакву монтирану *slowmotion* сцену. Све је ту било успорено: момак којем није одговарала улога келнера, шенкерка којој је требао јак еспресо да је разбуди и стари господин који је продавао књиге. Наиме, то је истовремено била и књижара, али од оне врсте које није успела да пронађе своје муштерије. Налазим да је идеја о књижарама-кафеима заиста одраз доброг споја, али сам ретко виђао да то на дуги рок и функционише. (Сећам се барем по једне у Београду и Новом Саду које нису успеле у томе да споје ове две лепе ствари, књигу и кафеу.) Тако су они који су дошли да евентуално купе неку књигу на кафе погледали некако мрзовољно а они који су долазили да би попили кафеу нису разумевали шта ће ту и књиге. Такав успорен ритам неминовно се преноси и на госте, те је сцена поподневне досаде комплетна. Иначе, један од данас не и тако ретких покушаја да се у кафеима дочара што приближнија кућна атмосфера јесте и уређење ентеријера са полицама са књигама. Тога има свуд по свету а понегде и код нас. У свим случајевима то изгледа као и свака друга имиџ-варка. (Сећам се, волео сам један кафе у Новом Саду чији су зидови од пода до плафона били прекривени фототапетама са књигама.) Помислио сам да је можда овакав спој у *Libreria Pagine e caffè* направљен на погрешном месту, с обзиром да је у иначе лепој улици било доста кафеа, углавном испуњених младим људима. Свеједно, капућино уз два бисквита и купљене две дечје књижице и две дрвене играчке, пса и сове, пријао је. Моје сумње о погрешном споју на погрешном месту ипак се нису показале тачним. Како је кафе једно време био затворен, следеће године освануо је ново-стари, са новим програмима, изложбама, концертима. И све је кренуло својим уобичајеним током, али без досаде. Једино што је остало исто су мала башта-тераса пуна зеленила и добар капућино.

Под аркадама: Chiostro dell Bramante

Једном давно, добио сам из Рима, као сувенир, црно-белу разгледницу на којој је следећа сцена: Под неким аркадама

које уоквирују масивни камени стубови, наслоњен на један од њих стоји млад пар занет собом у тренутку пред пољубац. На два-три метра од њих пролази група од пет калуђера од којих свако гледа не другу страну, очевидно скренувши погледе са сцене која их саблажњава. То је било време знатно пре дигиталне фотографије и фото-шопа, тако да, осим што неки начин духовито, делује и аутентично. Фотографије, па свакако и разгледнице, у неким временима која ипак нису била тако давно, остављале су утисак да је на њима баш оно што треба да буде у ухваћеном тренутку а не оно што нам се хоће да буде. Тако је и када се, случајно, сударе два света која су међусобно, бар нам се тако чини, удаљена: неспутане младости и религиозне строгости. И тако је то вазда и у целом свету, мада се ови светови понекад преплићу на многе начине. У Италији, посебно у Риму, то све може да буде мало израженије бар из два разлога. Први је велики број младих људи из целог света који ношени заносима вечног града опседају све његове просторе и често не маре за пристојно понашање а други разлог је Ватикан. Оно што најбоље спаја ова два света је неписано правило несметања једних других: као и код сцене скривеног пољупца двоје младих и случајног проласка групе младих свештеника. Најпостојанија нит која спаја ова два света могла би се назвати бизнис. Млади људи у Риму остављају новац, много новца, и због чега он не би једним делом отишао и у правцу људи у мантијама.

Фотографија о којој говоримо је заборављена до једног тренутка, много касније, када се у готово идентичном облику појавила пред нама. Место је трем под аркадама „Брамантеовог манастира” у Риму, у кафеу *Dart*. Реч је о комерцијализованом манастиру, самом средишту цркве *Santa Maria della Pace*, сад музеју, али са мноштвом других комерцијалних садржаја попут изложбених простора, хотелског смештаја, конференцијског простора и кафеа. Под аркадама манастира сад не може да се чује шуштање свештеничких одора само због жамора који се распростире акустичним простором патија. А монаси и црквени администратори сасвим комотно туда пролазе, идући за својим послом, пролазећи поред столова кафеа и брижљиво гледајући на другу страну.

Место је шик, али за то нису заслужни ресторатери, хотелијери или музејски радници већ чињеница да је добро очуван изглед Брамантеове ренесансне градитељске мајсторије. Највероватније само мали број гостију кафеа зна податке о Брамантеовом путу из Милана (након пада његових ранијих послодаваца из фамилије Сфорца) и доласку у Рим у службу водећег архитекте Папе Јулија II, а као директан такмац

млађаном Микеланђелу. Мајстор у познавању и коришћењу класичних стилова, перфекциониста код уклапања у геометријске форме и играња са сенкама. Једном речју, пацио са својим аркадама је оличење просторне хармоније. Капуђино је био стандардан, што ће рећи одличан, али у сенци чоколадне торте, а све оплемењено неиспривом атмосфером коју је у камену створио Браманте. Покушајмо да се сетимо како код нас функционише спој сакралних објеката и световних навика, пронађимо неки кафе у цркви или манастиру и видећемо да нам то неће поћи за руком.

Са крова, уз кафу, град се боље види

Кад неко жели да са десне стране Тибра у висини *Piazza del Popolo* пређе на другу страну, нема другог избора него да користри мост *Понте Регина Мархерита*. Како је реч о нечему где се ни због чега не вреди заустављати, природно је да најкраћим путем оде где је наумио, као што је природно да га не интересује ни лево ни десно, поготово што га ниједан туристички водич на то не упућује а за инстинктивно сналажење нема довољно просторних репера. Кад се већ нашао на овом лепом тргу и пожели даље да ужива у граду, посетилац може да бира којом од три радијалне улице да се упути ка историјском центру града. У свакој од њих има довољно сензација да би пролазника могле да привуку или пак, уколико су неадекватне, да га одврате. Који год правац да изабере, мало тога лево и десно ће га привући. Сасвим обични, премда леви, стари градски блокови достојанствени у свом кокетирању са бароком. Уосталом, овакава законитост најкраћег пута сасвим је природна ствар, без обзира да ли је реч о некоме ко је први пут у граду или о староседеоцима. Ако нас поједине тачке у простору привлаче, очекивано је да пронађемо најкраћи или пак најинтересантнији пут до њих. Тако се понашамо у сваком простору, па зашто не бисмо и овде. Амерички урбаниста Кевин Линч је раних шездесетих година 20. века показао како когнитивно мапирање одређује кретање градом а и без њега такво шта је било познато од када је човек почео да се сналази у градским амбијентима. Вероватно и пре тога.

Таквим одабиром један добар део града, за који и не зна да постоји јер није проткан нитима урбаног сацаја који би могли да га усмере, остаје ван посетиоцеве пажње. Таман посла када би се неко, коме је дато свега пар дана за уживање у Риму, завлачио у сваки његов део. То не чине ни они који цео живот проводе у одређеном крају а камоли они који су ту тек повремено или привремено. Сада би могла да се назначи друга ситуација. У сваком граду постоје места за

које знају само они „домаћи” и то не баш сви, већ само они које забављају мала урбана трагања. То, заправо, не морају да буду скривита места, али на њима има *нешто* што се не појављује на другим местима и што, можда вреди видети. Рецимо, да би се видела целина лепог трга *Piazza del Popolo*, неопходно је попети са у парк *Villa Borghese* и отићи на скоро саму његову западну страну. Јер, не заборавимо, готово сви велики тргови, било где, манифестациони по својој природи, тешко су просторно обухватљиви. Потребна је нека подесна висинска тачка са које та просторност може да се прикаже у својој геометријској лепоти. (То је стара прича о урбанистичком занату који је одувек умео да удеси тако да велики простори буду геометријски пикторални и у висини људског ока јасни и пријемчиви, а не само лепи на цртањој табли и то из птичје перспективе, при чему то и није за човека него за птицу.) Људи су такве просторе, свеједно да ли је реч о јавним отвореним просторима или великим комплексима зграда, доживљавали на друге начине, првенствено кроз њихове функције, естетику или симболе. Улица која се налази само малчице изван трајекторија о којима смо говорили, *Via della Penna*, ни по чему се не би разликовала од осталих споредних улица, да се у њој не налази хотел „Locarno”. И старијим Римљанима треба мало времена да се присете да такав хотел уопште постоји. Ко би се и сетио свега што се данас зове хотелом када, како то туристички бедекери воле да истичу, у самом граду има преко 1.270 хотела а бројка се свакако мало мења. Другим речима, шест хотела на једну цркву. Ко зна да ли је то уопште тачно, и зашто би за *римовање* било важно. Споља, једна готово сасвим обична римска петоспратница, са оригинално дизајнираном таблом и напоменом да хотел постоји од 1925. године. Унутра, мало декаденције која треба да говори о прошлим временима, што би нас, иначе, удаљило од идеје да ту икад одседнемо. Међутим, оно што само понеки Римљанин зна а понеко има срећу и да зна оног који зна, то је да се на крову хотела налази шармантна врт-тераса и истовремено кафе. И, наравно, поглед о коме је немогуће писати а да се то не претвори у јефтине уздахе задовољства. Утисци се сабирају уз капућино са чоколадом у шармантном пацију, без гостију хотела(?) и потпуној тишини. А само на неколико десетина метара даље бруји римско рано поподне.

ЛИТЕРАТУРА:

Magris, K. (2009) *Mikrokosmosi*, Beograd: Arhipelag.

Markman, L. (2004) *The Coffee-House: A Cultural History*, London: Orion House.

Pušić, Lj. (2007) *Pisanje grada: urbana svakodnevica*, Novi Sad: Prometej.

Пушић, Љ. (2012) О једном посебном читању друштвене стварности у: *Кафанологија*, Ђорђевић, Д. Б. (приредио), Београд: Службени гласник, стр. 585-597.

Velikić, D. (2010) *O piscima i gradovima*, Novi Sad: Akademska knjiga.

Ljubinko M. Pušić

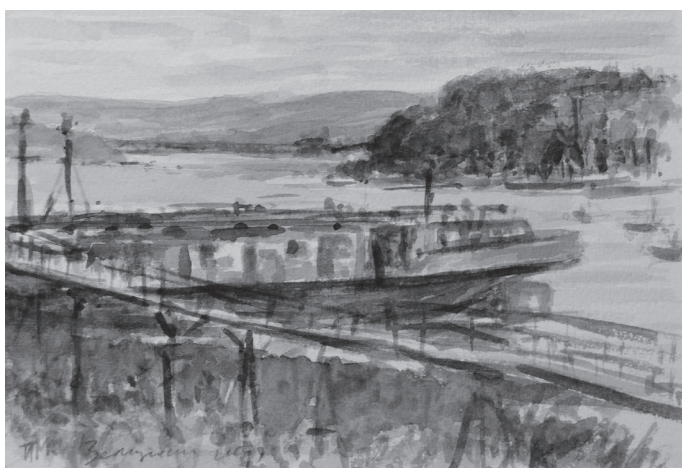
University in Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad

WHY WILL A *KAFE* NEVER BECOME A CAFÈ

Abstract

This paper is an attempt to answer the questions to what extent, how and under which conditions it is possible to compare one specific urban phenomenon such as a *café* in different environments. The basis for such a comparison can be found in historical and cultural context, first of all, but also in a number of features that stem from lifestyle and everyday urban life. Empirical insights into social reality and elements for comparison were observed within a minuscule form of everyday urban life in Rome, the homeland of contemporary European *café*s.

Key words: *café, city, urban everyday life, leisure, culture*

Миле В. Пајић, *Земунски кеј, стари шлеп*, Београд